

Csíkszereda város Apafi Mihály fejedelem által kiadott kiváltságlevelének restaurálása

Benedek Éva

A kiváltságlevél története, sorsa

Apafi Mihály kiváltságlevele eddig Csíkszereda legfontosabb, legjelentősebb okirata. Az Apafi Mihály 1670. évi, a városnak adott szabadságlevele összefoglalja Izabella királyné által a városnak adott 1558. évi kiváltságlevelét a mindenfajta adómentességről, kivéve a szultánnak fizetendő adót, továbbá Rákóczi Zsigmondnak 1606-os, a városiakat a haditerhek alól való mentességét megerősítő oklevelét, 1608-ból, Báthory Gábor fejedelemnek, az Izabella királyné kiváltságlevelét megerősítő oklevelét, valamint a két Rákóczi által adott szabadságlevelet. 1635-ben I. Rákóczi György a mezőváros lakóit felszabadítja a jobbágyi alávetettségéből. II. Rákóczi György 1649-ben megerősíti I. Rákóczi szabadságlevelét. Ezen oklevelek megerősítésére azért volt szükség, mert Csíkszereda iratai az 1661. évi török-tatár inváziókor megsemmisültek.¹ A különösen nagy értékű, latin nyelvű, pergamenre írt oklevél a mezőváros levéltári gyűjteményében vészelte át a következő több mint két és fél évszázadot. 1850 körül ott látta és másolta le Benkő Károly történész.

A közérthetőség céljából a dokumentumot, „a latin eredetiről magyarra fordította Éltes Elek nyugalmazott királyi tanfelügyelő, leírta Éltes Béla gimnáziumi. VIII. oszt. tanuló 1895-ik évben”. 1940. november 7-én az eredeti okiratot a fordítással együtt, egy előadó és jegyző jelenlétében vékony selyempapíron 5177-es iktató számmal és pecséttel ellátva és megerősítve, letétbe helyezik Balázs András csíkszeredai városi pénztárnokhoz.

A Balázs család 1944 őszén a háború, a front közeledte miatt, Magyarországra menekült és magával vitte a kiváltságlevelet. Az elveszettnek vélt okiratra a családtagok meghalt testvérük, Balázs Tibor plébános lakásán bukkantak rá.² Így csak akkor láthatták először az eredeti oklevél magyar fordításán azt a kézírásos bejegyzést, melyben testvérük kérte az okirat visszajuttatását Csíkszeredába. „Kezemben volt 1954-ben, előtte 53-ban és talán 52-ben is vagy még éppen 51-ben is. Nem tudom már,

1. kép. A kiváltságlevél ünnepélyes átadása.

hogy mikor merült fel bennem a gondolat az eredeti és a fordítás minden úton-módon való megőrzésére, regényben való megírására és a létesítendő szeredai múzeumban való elhelyezésére... E sorokat csak azért írtam, hogy a kiváltságlevél sorról egy szem adat se vesszen kárba. Törökbálint, 1955. augusztus 8. Balázs Tibor.”

A családtagok édesapjuk és testvérük emlékének adózva, hazahozták és 2010. október 28-án ünnepélyesen átadták Csíkszeredának, a Csíki Székely Múzeumnak a város legértékesebb okiratát (1. kép).

Készítéstechnikai leírás

A pergamen dokumentumokat összehajtott formában őrizték. Így a kiváltságlevél is ebben a formában maradt meg évszázadokon keresztül (2. kép). A restaurálási munkák megkezdése előtt, hogy részletes elemzést, készítéstechnikai leírást stb. tudjunk adni az oklevélről, elővigyázatosan szétnyitottuk a két darabból álló, 37x62 cm nagyságú négyszögletesre vágott pergament. Így vált láthatóvá, hogy a 2 levélpárból álló pergament, középen zöld sodrott zsinórral átbújtatva, egy ívfüzetté alakították. Valamikor függőpecséttel is ellátták, amely sajnos az idők folyamán elveszett (3. kép). A kiváltságlevelet, a korhoz hűen, barnás színű feltehetően vas-gubacs³ tintával írták. A dokumen-

¹ Szócs János, Hargita Népe, 2011. január 21.

² „Testvérünk Balázs Tibor Lovasberény – Pátka – Acsa települések plébánosaként dolgozott 2007. évben bekövetkezett haláláig... Leánytestvéreimmel, Emesével és Mariannal elhalt Tibor testvérünk hagyatékának átvizsgálásakor – személyes iratai között – találtunk egy becsomagolt iratköteget, amelyen testvérünk kézírása volt olvasható.” Dr. Balázs László közlése.

³ A vas-gubacs tinta vízben oldhatatlan. A korai középkortól úgy készítettek pergamenen is jól megkötő tintát, hogy vas-szulfátot adtak csereszav tartalmú növények, (pl. tölgy gubacsából) készített vizes kivonathoz, ami gallusz savat tartalmaz, és amelyhez kötőanyagként arabmézgát tettek. A vas-gubacs tinta a pergamenen, vagy papíron már írás formájában a levegőtől oxidálódva válik fekete vagy sötétbarna színűvé és vízben oldhatatlanná.

2. kép. A pergamen okirat, összehajtvva.

tum utolsó írott „oldalán” található Apafi Mihály fejedelem aláírása. A szövegtükrök mérete: 24x24, illetve 28x24 cm. A margók megközelítően fölül 3, alul 6 cm nagyságúak. A kiemelt kezdőbetűk és az oklevél kiadójának neve és címei, mint pl. „Mi Apafi Mihály, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, székelyek ispánja...”, díszítésére, a korhoz hűen, valószínű, aranyat utázó rézötövetet használtak, mint gyakran a 17–18. században, s ami a korrózió miatt változhatott zöld színűre.

A latin nyelvű okirat magyar fordítását tömör szerkezetű, simított, gépi gyártású papírra írták.⁴ Ezt is, akár csak az eredeti pergamen okiratot feltehetően barna színű vas-gallusz tintával és ugyanazzal a tintával kiemelték a fontosabb sorokat, neveket, aláírásokat, stb. A 34x42 cm méretű papírt összehajtvva, nemzeti színű sodrott selyem cérnával átöltve, ívfüzetté alakították.

A pergamen és a papír állapotfelmérése

Mivel az oklevelet általában nem védi kötés, a környezeti hatások közvetlenül érintik. A cserzetlen pergamen speciális kikészítése, kifeszítve való szárítása miatt sokkal merevebb a cserzett bőrnél. Mechanikai, fizikai károsodások, gyűrődések, megnyúlások főleg az összehajtott forma mentén keletkeztek (4. kép). Köztudott, hogy a cserzetlen pergamen, higroszkopikus volta miatt, kevésbé ellenálló a nem megfelelő környezeti tényezőkkel, különösen a nedvességgel szemben, hiszen ezt az anyagot nem védi cserzés, és a feszítés miatt megnyúlt rostok a legkisebb nedvesség hatására visszaugranak eredeti szerkezetükbe. A magasabb relatív nedvességtartalom hatására elszaporodnak a baktériumok és a penészgombák, és szélsőséges esetben sajnos a pergament teljesen lebontják. Szerencsére a restaurálásra szánt pergamen, inkább veszített nedvességtartalmából, ami nem annyira veszélyes, mint a nedves környezet (pince, szellőzetlen szobák, falak stb.). Szemrevételezés alapján a kiváltságlevél száraz

⁴ A 19. század végén a papír enyvezéséhez a kolofonium gyantát alumínium-szulfáttal együtt használták. Ezért e papírok nagy része savas jellegű.

3. kép. Az oklevélről hiányzik a pecsét.

4. kép. Gyűrődések az összehajtás mentén.

5. kép. A pergamenen egyes bejegyzések elhalványodtak.

6. kép. Portalanítás puha szőrű ecsettel.

8. kép. Levérviz próba.

7. kép. Száraz tisztítás Wishab radírral.

hatást mutatott, különböző eredetű foltokkal és kisebb méretű hiányokkal. Az utolsó oldalon egy bejegyzés kissé halványodott (5. kép).

A magyar fordítás gépi gyártású papírja, valószínűleg a lignin,⁵ az enyvezőanyag savas hatása miatt és az oxidációs lebomlás eredményeképpen, kissé sárgás-barnás színűvé vált. A szélek erőteljesebb barnulása a papír rozszabb állapotára utal e területeken, és a vastagabban felvitt tinta egyes helyeken átüt a túoldalra. Megítélésünk szerint, barnás színű, jól körülhatárolt foxing⁶ foltok is jelen vannak a papíron. Az első oldalon lévő kisebb hiányok, horzsolások, szakadások a mechanikai károsodás nyomai.

Konzerválási-restaurálási műveletek

1. A pergamen restaurálása

A restaurálási folyamatok megkezdését megelőzte az etikai elvek figyelembe vétele, dokumentáció összeállítás,

⁵ A lignin a cellulóz mellett a fa fő alkotóeleme, komplex, nagy molekulájú polimer. A fából kivont lignin sárgás, amelyet, ha nem sikerül teljes mértékben eltávolítani, akkor a papír savas kémhatású lesz.

⁶ A foxing foltokat valószínűleg a papír enyvező anyagának penészgombás fertőzése okozza, de a fertőzés életképességéhez a papírban jelenlévő egyes nehézfém- (vas, réz) szennyezések is szükségesek. Ld. Kaszaly Beatrix: A papír savtalanítása és fehéritése. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2000. p. 25.

a károsodások felmérése, terv a tisztítási, konzerválási, restaurálási műveletekről, stb. Szerencsére fertőzőség gyanúja, veszélye nem állt fenn, így fertőtlenítésre nem volt szükség.

Száraz tisztítás

A felületi szennyeződés eltávolítását finom, hajlékony szőrű ecsettel, portalanítással kezdtük, majd a műveletet radírszivaccsal folytattuk (6–7. kép). A kíméletes radírozás óvatosan csak a margóknál, valamint az írott szöveg közötti részekben történt, az információsértés minimális veszélyének elkerülése végett. A különféle lerakódások, testes rozsdafoltok, légypiszok stb. óvatos eltávolítása orvosi szike segítségével történt.

Oldódás próba

Mivel néhol a zöld színnel díszített sorok kissé kifakultak, a vas-gallusz tinta pedig nem, a teljes bizonyosság céljából, helyenként desztillált vízzel és etil-alkohollal, levérvizési próbát végeztünk (8. kép).

A zsinórfűzés megbontása

A fűzést meg kellett bontani, hogy a pergamenen hatékonyan lehessen elvégezni a további konzerválási műveleteket. A megbomlott, szennyezett zsinór mosása, zsíralkohol-szulfát⁷ anionos mosószer 0,5%-os desztillált vizes oldatában történt. Utána kétszeri öblítés következett, szintén desztillált vízben, majd szárítás szívópapíron.

A pergamen ultrahangos párasításió készülékkel való kezelése

Restaurátori tapasztalatból tudjuk, ahhoz, hogy a kiszáradt, kissé megkeményedett összehajtott pergamen szépen kisimuljon, vízfelvételre van szüksége. A vizet közvetlenül, vagy közvetve (kamrában párologtatott vízgőz formájában) juttatják a pergamenre. A víztartalmából veszített, kiszáradt pergamen a szükséges nedvességet, ultrahangos párasító készülék segítségével veheti fel.

⁷ A zsíralkohol-szulfátokat (pl. Evatriol) a zsíradékokból előállított szintetikus zsíralkoholoknak kénsavval, majd nátrium-hidroxiddal való kezelése útján nyerik. Különösen jó a tisztító hatásuk.

9. kép. A pergamen lágyítása ultrahangos párasítóval.

Restauráló műhelyünkben a párasítás műanyagátor alatt, több órán keresztül, a készülék által biztosított 60%-os relatív páratartalom állandó ellenőrzése mellett történt. A párasító a vizet molekulákra bontja, finoman porlasztott tiszta gőzt bocsát ki, s így könnyebben behatol a pergamen rostjai közé, kismértékű, ezáltal kíméletes duzzadást okozva (9. kép). A párasítás után az okirat kisimult, lágyabb, kellemesebb tapintású lett.

Préselés, szárítás

A kellő nedvességet felvett pergamen Bondina⁸ és szívópapír lapok közé, kézi könyvkötő présbe került, kíméletes nyomással. A simítás hatékonysága érdekében, időnként, szükség szerint, szívópapíron keresztül még desztillált vizes permetezést is kapott. Először 5–10 percnként, majd óránként, félnaponként, naponként ellenőriztük, a pergamen állapotát. Az állandó felügyelet azért is fontos, mert a nedvesítés és préselés hatására a kollagén rostok egymáshoz tapadhatnak, ezáltal a pergamen áttetszővé válhat, de a mi esetünkben a pergamen jó megtartású volt.

A konzerválási műveletek elvégzése után a pergamen szépen kisimult (10. kép).

Kiegészítés

Az összehajtas mentén és a széleken, a pergamenen kisebb szakadások, hiányok keletkeztek. A restaurálás egyik legszebb, legtöbb időt igénylő munkafázisa a kiegészítés, amely esztétikai szempontból is elmaradhatatlan. A sérült pergamen esetében a lyukak, hiányok pótlása általában az eredetihez hasonló pergamennel, vagy kézi pergamenöntéssel⁹ történik. Az okiratnál a szakadások, a hiányok kisméretűek voltak. Ilyen esetben jól bevált módszer a pergamennel színben, vastagságban hasonló, jó alapanyagú, savmentes japánpapírral¹⁰

⁸ Bondina, (nem szőtt poliészterháló), különösen jó tulajdonságú, préselésekor nem ragad hozzá a műtárgyhoz.

⁹ A kézi pergamenöntés során vákuum alkalmazásával, szívóasztalon pergamenporból, pergamen rostból, enyvező anyagból, fertőtlenítőszerből pépet készítve, pótolják ki a hiányokat.

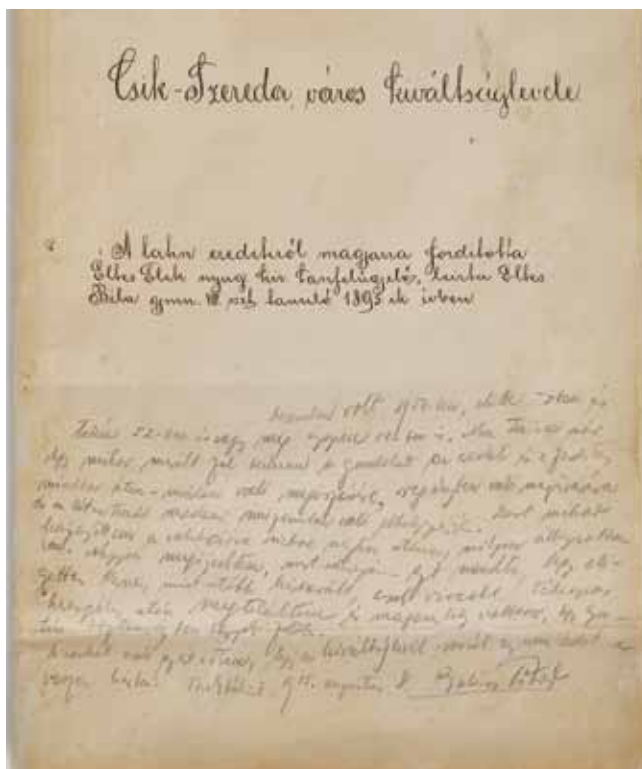
¹⁰ A japánpapírokhoz általában kozo, mitsumata, vagy gampi elnevezésű távol-keleti növények rostjait használják, amelyek hosszúsága, őrlés-

10. kép. A kisimult pergamen, konzerválás után.

11. kép. A hiányok kiegészítése japánpapírral.

12. kép. A fordítás sérült papírja restaurálás előtt.

módja és különleges tulajdonsága miatt a papírrestaurálás elengedhetetlen restaurálási anyagai.

13. kép. A szétesett ívek.

14. kép. A felületi szennyeződések eltávolítása.

15. kép. A papír restaurálása átvilágító asztalon.

és sűrű rizskeményítővel való kiegészítés. A hiányokra két oldalról azaz „duplán” került fel a kiegészítő papír, így a tartós, esztétikus pótlás szintben egyenlő lett az eredetivel (11. kép).

A restaurált pergamenlapok a zsinór újrafűzésével visszakapták eredeti formájukat.

2. A papíryanag restaurálása

Az eredeti okirat magyar fordítását, valószínűleg egy kisebb dobozban való tárolás miatt, összehajtották, és ennek következtében itt a papír megsérült (12. kép). A kis füzet szétesett, látszott rajta hogy használták, forgatták, olvasták (13. kép). A munkálatok először száraz tisztítással, portalanítással kezdődtek, utána mechanikailag próbáltuk halványítani, eltávolítani a felületi szennyeződést, foltokat. (14. kép)

A papír savasságának mérése felületi pH-papírral történt,¹¹ ami csak megközelítő mérést ad. A mért 5,58–6,1 közötti értékek enyhe savasságra utaltak. A vékony papír gyenge állapota miatt nem mertük megkockáztatni

¹¹ Macherey-Nagel. pH-Fix 0,0–6,0, felületi pH mérő papír.

a lapok vízbe merítését, azonban a savak közömbösítésére szükség volt. Ezért a spray formában is kapható Wei T'o¹² nevű szerves oldószeres semlegesítőanyagot alkalmaztuk a magyar fordítás papírja esetén.

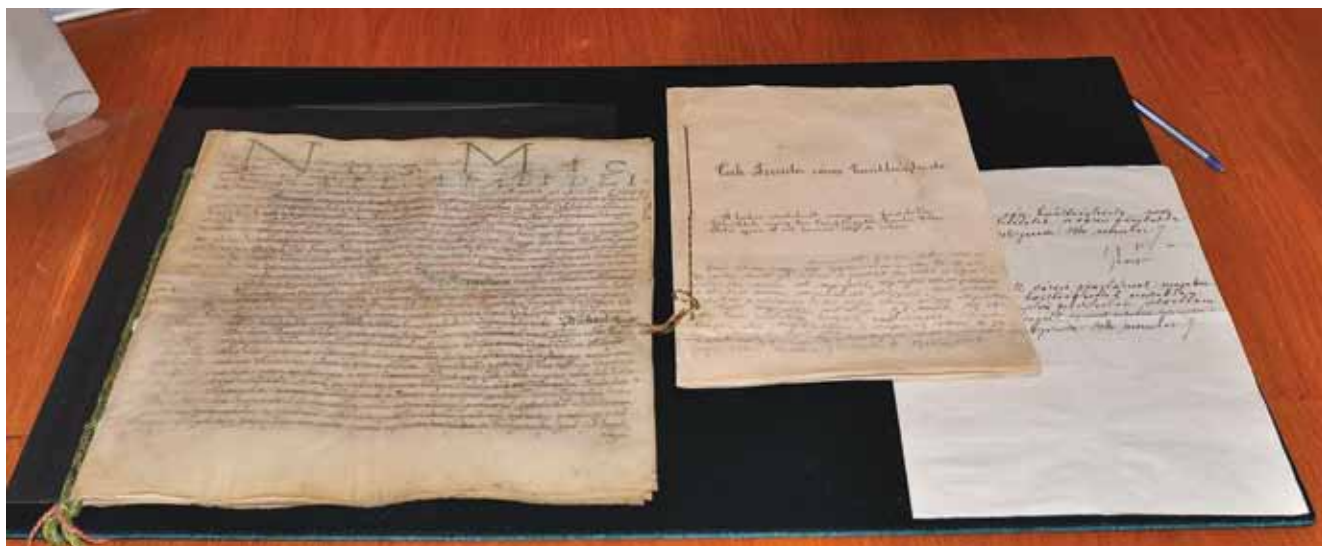
A dokumentum egy vékony selyempapírt is tartalmaz, amit szintén a nem vizes semlegesítési eljárásnak¹³ vetettük alá. A szétesett íveket szintén japánpapírral és Glutofix 600¹⁴ cellulóz alapú ragasztóval egészítettük ki. A hiányok pótlása, kiegészítése átvilágító asztalon történt. (15. kép.) A kisebb horzsolásokra, szakadásokra japán fátypapír került, majd az eredeti cérnával átvarrva ismét kialakult az ívfűzet.

Az Apafi Mihály fejedelem által kiadott kiváltságlevelével Csíkszereda város eddig legfontosabb, legértékesebb okirata. Tudva és érezve ennek jelentőségét, fontosságát a restaurálási etika elvét betartva, sikerült történeti, művészettörténeti, esztétikai szempontból értéknövelemből állapotba hozni városunk kiváltságlevelét és annak magyar fordítását (16. kép). Az elvégzett beavatkozások az okiratot fizikailag is stabilabbá tették. Restaurálás után a dokumentumok szívópapírba, és savmentes kartonból készített palliumba kerültek. Az okiratok raktározásához, 18–20 °C hőmérsékletű, 45–55% relatív nedveségtartalmú (RH) környezetet, kiállítás esetén maximum 50 Lux megvilágítást javasolunk.

¹² Wei T'o eljárás. 1972-ben, az USA-ban Richard Smith dolgozta ki a magnézium-metoxidos semlegesítő eljárást.

¹³ Bookkeeper, „könyv-megőrző” eljárás.

¹⁴ Glutofix 600 (metil-hidroxi-propil-cellulóz), fehér, vagy sárgásfehér por, vagy granulátum formájában kerül forgalomba. Savval, lúggal szemben ellenálló, fényálló. Használata igen sokoldalú.

16. kép. A restaurált pergamen oklevél és papír fordítása.

IRODALOM

- BABOS Károly: Növénytan restaurátoroknak. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1992. pp. 13–15.
- BAKAYNÉ PERJÉS Judit: Raktározás, tárolóeszközök és csomagolóanyagok. Budapest, 2000. pp. 5–6.
- BENEDEK Éva – MUCKENHAUPT Erzsébet: Az 1985. évi „menthetetlennek nyilvánított Csíksomlyói könyvlelet konzerválása és azonosítása. In: Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004. Csíkszereda, 2004. pp. 161–170.
- BEŐTHY KOZOCSA Ildikó: Pergamen kéziratok restaurálása. In: A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei. Szerk. Kastaly Beatrix, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1995. pp. 9–23.
- BEŐTHYNÉ Kozocsa Ildikó: A budapesti Dante-kódex restaurálása. In: Scripta Manent. A papír és könyvrestaurálás műhelytitkai. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1998. pp. 11–17.
- MANEA, Cella – POPA, Mihaela – CRUHER, Anatolie: Probleme de patologie a cârții. Culegere de material documentar. București, 1985. pp. 140–144.
- CORINA Nicolescu: Muzeologie generală, Editura didactică și pedagogică. București, 1979. pp. 45–52. 93–95.
- GALLI Katalin: Régi, becses könyvek ápolása és restaurálása. Budapest, 2006. pp. 31–36.
- JÁRÓ Márta: Klimatizáció, világítás és raktározás a múzeumokban. Budapest, 1991. p. 106.
- OROSZ Katalin: A levéltári dokumentumok károsodása és a megelőzés lehetőségei. In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek, Szerk. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2002. pp. 54–65.

Benedek Éva

Papír-bőr restaurátor művész

Csíki Székely Múzeum

530110 Csíkszereda str. Cetatii. 2.

Tel.: +40-266-311-727

E-mail: benedekeva54@gmail.com